

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA 1 (P1)

2017

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 80

Memorandamu leyi yi na 8 wa tipheji.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

XITSHURIWA XA A

MAKOREKETELO YA XIKAMBELANTWISISO

- Hikuva ntshikelelo wu le ka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swa ha xupuriwi.
- Ku hava maraka leyi nga nyikiwaka eka **swivutiso swo pfuleka** eka nhlamulo ya INA/EE kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- A ku na timaraka ti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Loko ku laveka tinhlamulo ta rito rin'we, kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa **hi mfanelo** loko rito leri lavekaka ri khwatihatiwile/dzwihatiwile.
- Loko ku laveka timhaka timbirhi/tinharhu kutani mukamberiwa a nyika to tala koroketa to sungula timbirhi/tinharhu **ntsena**.
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito lawa, ntsena loko nhlamulo yi twala u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kambe ri nyika nhlamulo leyi lavekaka ra amukeriwa.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swo hlawula, amukela havumbirhi letere leri faneleke NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

- 1.1 U babarhukile milomo.√ (1)
- 1.2 U tikuma a n'wi thorile.√ (1)
- 1.3 Tilondla √/ xavelela √/vusiwana.√
(Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 1.4 Ku kuma swilo leswi a nga tikarhatelangiki swona. /C.√√ (2)
- 1.5 Muthori wo sungula i muthori wa kahle, loyi a khomaka vatirhi hi ndlela leyinene, kasi muthori wa vumbirhi i muthori loyi a nga riki kahle, loyi a karhataka vatirhi va yena hi ku xopela swihoxo na ku ka a nga va holeli hi mfanelo.√√ (2)
- 1.6 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xik: Munhu u fanele ku hlonipha ntirho na ku tirha hi ku tshembaka loko a thoriwile.√√
(Amukela na tidyondzo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 1.7 A hi swona. Leswi a ko va maqhinga ya ku balekela ku hakela vatirhi hi mfanelo.√√
(Timaraka i to seketela ntsena.) (2)
- 1.8 U ehleketa ku tihakela a engetela muholo wa yena.√
(Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (1)
- 1.9 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena. Xik: A nga va a tirhisile mali hi vusopfa leswi endlaka leswaku yi nga ha ringani ku hakela vatirhi.√√
(Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 1.10 U endliwa hi ku ka a nga enerisiwi hi nchumu./A nga swi koti ku khensa vatirhi tani hi muthori.√√√ (3)
- 1.11 I ku va a famba a ya elivhini a nga va holelangi√ a tlhela a vuya a tihlundzukisile.√ (2)
- 1.12 Mukamberiwa u ta nyika xitsundzuxo xa yena. Xik: Ndzi nga n'wi tsundzuxa ku khoma vatirhi va yena kahle leswaku a ta va na mbuyelo lowunene.√√
(Amukela na swin'wana switsundzuxo leswi twisisekaka.) (2)
- 1.13 U tirha hi ku tiyimisela.√/U tirha hi ku tshembeka.√ /U tirha na loko a fanele a wisa.√
(Swihlawulekisi swimbirhi ntsena.) (2)

- 1.14 Ku yimbelela/ku chaya katara.√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 1.15 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xik: Ina swi fanerile, hikuva na vanhu va xisati va kona lava va nga na vutshila eka timhaka ta vunanga.√√
(Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.Timaraka i to seketela ntsena.) (2)
- 1.16 Vunanga i swilo leswi a swi kotaka swinene./D.√ (1)
- 1.17 I ku va vanhu va lava ku ya yingisela vunanga bya munhu loyi./Hi ku va vanhu vo tala va tsakela vunanga bya yena.√√ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2**

	MINTSHAHO		TIPOYINTI
1.	Leswi swi ta endla leswaku n'wana a tixixima, a xixima vadyondzikulobye, vadyondzisi na vanhu hinkwavo hi ku angarhela.	1.	N'wana u kota ku tixixima na ku xixima hinkwavo loko mutswari a rhwala vutihlamuleri ehenhla ka matikhomelo ya n'wana wa yena.
2.	Ku nyika n'wana nkarhi wo n'wi yingisela na ku nwi kombisa leswaku u na nkoka swi endla leswaku a titwa a vevukeriwa hambi ku ri exikolweni.	2.	U titwa a vevukeriwa exikolweni loko mutswari a tinyika nkarhi wo n'wi yingisela.
3.	Mutswari loko a tiva leswi tsakeriwaka hi n'wana wa yena u kota ku n'wi letela eku hlawuleni ka tidyondzo ku ya hi vuswikoti bya yena.	3.	Mutswari u kota ku letela n'wana ku hlawula tidyondzo loko a tiva leswi a swi tsakelaka.
4.	Loko ntirho wa xikolo wu talele n'wana, mutswari u fanele ku n'wi pfuna hilaha a nga kotaka hakona. Leswi naswona swi nyika n'wana nkhinkhi.	4.	U va na nkhikhi eka timhaka ta dyondzo loko mutswari a n'wi pfuna loko ntirho wu n'wi talerile.
5.	... mutswari u fanele ku tlhela na yena a xavela n'wana wa yena swin'wana swa leswi swi lavekaka. Leswi swi nyika n'wana vutitshembi na ntsako	5.	Ku va mutswari a xavela n'wana swilaveko swin'wana swi n'wi endla a va na vutitshembi na ntsako.
6.	Ku seketela migingiriko ya xikolo lexi n'wana a dyondzaka eka xona swi nyika n'wana matimba na ntsakelo eka swa tidyondzo ta yena.	6.	Nseketelo wa mutswari wu endla n'wana a va na matimba na ku tsakela tidyondzo ta yena.
7.	...ku tirha hi matimba eku seketeleni n'wana wa yena hikuva eku heteleleni n'wana u va na vutihlamuleri ehenhla ka swiboho leswi a swi tekaka.	7.	U va na vutihlamuleri ehenhla ka swiboho leswi a swi tekaka evuton'wini loko mutswari a n'wi seketela.

Makoreketelo ya nkomiso:

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
  - 7 wa timaraka i ta 7 wa tipoyinti: N (7) (maraka ya1 hi poyinti)
  - 3 wa timaraka i ta ririmi: R (3)
  - Ntsengo wa timaraka: 10
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:**
  - 1–3 wa tipoyinti leti nga tona: nyika maraka yi1
  - 4–5 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti2
  - 6–7 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti3
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**
  - 6–7 wa tipoyinti: a nga nyikiwi maraka
  - 1–5 wa tipoyinti: nyika maraka yi1.

LEMUKA:

- **Ntsengo wa marito:**
  - Vakoreketi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
  - U nga susi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ma kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.
  - Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika emakumu ka xivulwa xo hetelela xa marito lama ku hundzisiweke hi wona, kutani u nga tekeli enhlokweni marito lama nga ta landzela eka nkomiso.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3****XITSHURIWA XA D: XINAVETISO**

- 3.1 Ndhawu ya byetlelo na ku fihlula/Ndhawu ya byetlelo/Ndhawu ya byetlelo ya 'Etlela mahala'. ✓ (1)
- 3.2 Byetlelo bya xiyimo xa le henhla byi ku yimerile/Byetlelo bya vanhu vo tirhandza. ✓ (1)
- 3.3 Fonto leyikulu yi humesa mhakankulu ya xinavetiso/Ku koka rinoko ra vaamukeri va mahungu. ✓✓ (2)
- 3.4 Xifaniso xa mubedwa/xivutiso xo ka xi nga lavi nhlamulo/marito lama ku endlaka u titwa u ri wa nkoka na ku kombisa ndhawu leyi yi ri ya xiyimo xa le henhla kambe yi chipile. ✓✓ (2)
- 3.5 Hi ku va xi kongomisiwe eka vanhu vo huma entsungeni ntsena. ✓✓ (2)
- 3.6 Tihakelo ta kona ti le hansi. /C. ✓ (1)
- 3.7 Leswaku muamukeri wa xinavetiso a ta kota ku tihlanganisa na vona loko a lava swo karhi. ✓ (1)
- [10]**

XIVUTISO XA 4**XITSHURIWA XA E: KHATHUNI**

- 4.1 Va le kaya/ekamareni yo hlayela eka yona. ✓ Hi vona hi maambalelo ya vona na ku va munhu wa A na wa B va famba hi milenge ehansi, na munhu wa C loyi a nga etlela ehenhla ka buku etafuleni ro hlayela eka rona. ✓ (2)
- 4.2 Xi hlamarile. ✓ Hi vona hi mapfulekelo ya nomo. ✓ (2)
- 4.3 Navusiku. ✓ Hi vona hi swiambalo swa vusiku swa munhu wa A na wa B/ rivoni leri lumekiweke. ✓ (Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 4.4 Leswaku u etlele. /C. ✓ (1)
- 4.5 Loko a ri eka 'facebook' a nga etleli kambe loko a sungula ku hlaya tibuku wa etlela. ✓✓ (2)
- 4.6 Leswaku u n'wi twela vusiwana. ✓ (1)
- [10]**

XIVUTISO XA 5**XITSHURIWA XA F: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI**

- 5.1 5.1.1 Ngopfu.√ (1)
- 5.1.2 Van'wana vanhu va tinyiketele ngopfu eka thelevhixini/van'wana vanhu va lawuriwa hi thelevhixini.√√ (2)
- 5.1.3 Xintlangwana.√ (1)
- 5.1.4 Hikokwalaho vanhu a va tshami va ri karhi va tiva leswi humelelaka etindhawini hinkwato.√√ (2)
- 5.1.5 Rirhandzu.√ (1)
- 5.1.6 Mukamberiwa u ta endla xivulwa hi rito 'tshama' leri ri nga na nhlamuselo yo hambana na leyi yi nga eka xivulwa lexi nyikiweke. Xikombiso: Musa u tshama eka Mapayeni./Manana u tshama exitulwini.√√ (2)
- 5.1.7 Swona.√ (1)
- 5.1.8 Minkarhi yin'wana yi na nkoka hikuva yi hi dyondzisisa leswi hi nga swi tiviki.√√ (2)
- 5.1.9 Mahungu yo ka ya nga talangi.√/Mahungu yo ka ya nga ri na vuxokoxoko byo ringanela.√/Mahungu yo ka ya nga ri ya nkoka.√ (2)
- (Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

- 5.2 5.2.1 Mukamberiwa u ta vumba xivulwa hi riendli '**hlota**' ku humelerisa nhlamuselo ya rona. Xikombiso: Vafana va **hlota** swiharhi.√√ (2)
- (Amukela na swin'wana swivulwa leswi twalaka.) (2)
- 5.2.2 Haa,√ kasi a va hambi loko va ku: 'Muhloti wa tinyarhi ti vuya hi yena.'√ (2)
- 5.2.3 Xiphemu '**Hambileswi**' i rihlanganisi leri tirheke ku hlanganisa swivulwa swimbirhi√, kasi swiphemu '**hambi leswi**' swi komba swibye swo karhi leswi swi nga tirhisiwaka.√ (2)

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80